

Trabzonlu Mehmed Ma'rûf ve 'Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye' Adlı Eseri

Muhammad Ma'rûf al-Trabzonî and His Work 'Sharh al-Qasidah al-Tâ'iyyah'

Hassan Abdallah ALZYOUT

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

PhD Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences,
Department of Turkish Language and Literature, Sakarya / Turkey
hassanzuot@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1806-833X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Ocak / January 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Nisan / April 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.29288/ilted.519781

Atıf / Citation: Alzyout, Hassan Abdallah. "Trabzonlu Mehmed Ma'rûf ve 'Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye' Adlı Eseri / Muhammad Ma'rûf al-Trabzonî and His Work 'Sharh al-Qasidah al-Tâ'iyyah'". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 51 (Haziran / June 2019/1): 525-548. doi: 10.29288/ilted.519781

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Klasik Türk edebiyatı ile Arap edebiyatı arasında eski ve köklü alakalar mevcuttur. Bunu gösteren hususlardan biri, pek çok Arapça kasidenin Türkçe şerhlere kaynaklık etmesidir. Ka'b b. Zuheyr'in *Bânet Su'âd kasidesi*, İbnu'n-Nahvi'nin *Munferice'si*, Bûsîri'nin *Burde'si* ile İbnu'l-Fâriz'in *Hamriyye*, Râ'iyye ve Tâ'iyye kasideleri Türkçe olarak şerh edilen metinlerden birkaç tanesidir. Dini Arap edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan İbnu'l-Fâriz'in Türk edebiyatında şerh geleneğine kaynaklık eden kasidelerinden biri, "Tâ" kaftiesiyle yazıldığı için kaside-i Tâ'iyye diye bilinen kasidesidir. İbnu'l-Fâriz'in manevi miracını, ruhani seyrini tasvir eden ve et-Tâ'iyyetu'l-Kubrâ veya *Nazmu's-sulûk* olarak da bilinen bu kasidenin Türkçe olarak ilk şerhi XVI. yüzyılda yaşamış olan Trabzonlu Mehmed Ma'rûfun *Şerh-i Kasidetu't-Tâ'iyye* adlı eseridir. Başlıca iki bölümden müteşekkil olan bu makalenin ilk bölümünde Trabzonlu Mehmed Ma'rûfun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde ise bahsi geçen şerh metot, muhteva ve kaynaklar bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Mehmet Marûf, İbnu's-Şerîf, Ârifî, Reşehât Tercümesi, İbn-i Fâriz, Tâ'iyye Şerhi.

Abstract

There are longstanding and rooted relations between Classical Turkish literature and Arabic literature. One of the cases to show this is the fact that many qasidahs were the source of sharhs in Turkish. The Turkish literature has so many qasidahs explained from Arabic language as sharhs; such as: "Bânet Su'âd" by Ka'b b. Zuheir, "al-Munfarijah" for Ibn al-Nahwî, "al-Burda" for al-Bûşîri. This obviously indicates the deep relation between the Arabic and the Turkish literature. The first commentary was for the poem "al-Tâ'iyyah al-Qubrâ" or "Nazm al-solûk" which is considered as one of the most important qasidahs explained in Turkish language and it is called "al-Tâ'iyyah" because its verses ended with the rhyme "Tâ". This poem is written by Ibn al-Fârið, who is one of the most famous poets in the Arab Islamic literature. There are some other poems by Ibn al-Fârið that were also explained in Turkish language such as: "al-Khamriyyah" and "al-Râ'iyyah". The first commentary was "Sharh al-Qasidah al-Tâ'iyyah" by Muḥammad Ma'rûf al-Ṭrâbzoni who lived in the 16th century. In the first part of this article, which is mainly divided into two chapters, information is given about Muḥammad Ma'rûf's life and works. In the second one, the mentioned sharh is examined in terms of the methods, the contents and the references of "Sharh al-Qasidah al-Tâ'iyyah".

Keywords: Literature, Muḥammad Ma'rûf, Ibn al-Sharîf, al-Ârifî, The Translation of al-Rashahât, Ibn al-Fârið, al-Tâ'iyyah's Sharh.

Extended Summary

The accentual evidence to assure the deep relation between the Turkish and the Arabic literature is discerned by having many Arabic qasidahs explained in Turkish language; such as: "Bânet Su'âd" by Ka'b b. Zuheir, "al-Munfarijah" by Ibn al-Nahwî and "al-Burda" by al-Bûşîri.

Ibn al-Fârið was considered as one of the most efficacious and important poets in the Islamic Arab literature. He is the author of many poems which are explained in Turkish language such as "al-Tâ'iyyah", "al-Khamriyyah" and "al-Râ'iyyah".

Muḥammad Ma'rûf al-Ṭrâbzoni was the first one who explained "al-Tâ'iyyah" in his work "Sharh al-Qasidah al-Tâ'iyyah" in Turkish language in the 16th century. He also wrote the book of "Terjemat Rashahât 'Ayin al-Ḥayât". After it has been confirmed that Muḥammad Ma'rûf's commentary was not a theme in any previous thesis as an independent research, except a terse mention by Sadik Yazar in his PhD thesis, when he showed al-Tâ'iyyah's commentary in Turkish language. This study tries to focus on al-Ṭrâbzoni's life, poetry, and works in addition to the study focuses on this commentary in terms of its contents, techniques and references. This study is divided into an introduction, two main parts and a conclusion. The introduction included the importance, the con-

tent and the methodology of the study. The main two parts included: first; the sharh's author al-Ṭrābzōnī regarding his birth, education and death. It has been discerned by the researcher that al-Ṭrābzōnī was organizing poetry in Arabic, Turkish and Persian language sometimes by using the pseudonym of "Ārifī". Thence, he was one of those who were defined in the Tedhkirah "kind of biography talks only about poets" of both Ḥasan Jalabī and Bayānī which were written in al-Ṭrābzōnī's period. There, after it has been reflected upon al-Ṭrābzōnī's other works which are already mentioned in the old and new recourses and references, in addition to what has arrived to us. Then, this part finished by showing some al-Ṭrābzōnī's poetry patterns in Turkish language.

The second part of the study is subdivided into two main parts; the first one talks about Ibn al-Fāriḍ and his poem "al-Tā'iyyah", the researcher shows in it the life of Ibn al-Fāriḍ and his diwan briefly, and he also directed any readers who want to know more into the most important studies which talked about Ibn al-Fāriḍ's life in detail.

In addition, he defined the poem "al-Tā'iyyah" in terms of appellation, context in general and its importance in the Arabic, Persian and Turkish literatures. Then, the researcher shows the other five sharhs on the poem "al-Tā'iyyah" in Turkish language and he defined these commentaries briefly directing those who want to know more into the most important studies which defined the commentaries in detail; the second part was entitled with "Sharḥ al-Qaṣīdah al-Tā'iyyah", this sharh was defined through describing the manuscript, mentioning his place, its belonging to al-Ṭrābzōnī and also in terms of the method that the writer followed. It has been discerned that al-Ṭrābzōnī explained only the first 192 verses out of 761 verses. Also, about the writer's method; he mentioned the verses he meant to explain then he started to explain them in two main stages: in the first stage; he analyzed words regarding their roots and type, and then he mentioned the word's lingual, allegorical and contextual meaning with its syntax. In the second stage: the explained verse's meaning was studied through three or sometimes four stages: firstly; the explainer shows the verse's meaning in Arabic and on this occasion, it has been discerned for the researcher that many Arabic words which are used in this stage are borrowed from the Arabic sharhs on "al-Tā'iyyah" specially from the commentary of Abd al-Razzāq al-Qāshānī (1334 A.D) named "Kashf al-wujūh al-ghurr li ma'ānī naẓm al-durr", and the commentary of Dawūd al-Qaisarī (1350 A.D) named "Sharḥ Tā'iyyat Ibn al-Fāriḍ". The second stage, the explainer writes the words or sentences included in the verse and give the literal translation to them in Turkish. In the third stage the explainer switches to explain the verse in Turkish, and the researcher has found -after studying the Turkish expressions used in this stage that- those expressions are such a translation of the Arabic ones in the first stage from part 2, and that translation is either literal or extended. Sometimes, the explainer in some verses added a fourth stage entitled "Ḥāṣil al-ma'nā" in which he abundantly explained the verse mentioning its meaning and importance. He used to support what he says with evidences by borrowing quotations and examples from al-Quran, al-Sunnah, poetry and etc. Al-Ṭrābzōnī's sharh was distinguished from other Turkish commentaries because he showed other previous explainer's opinions in some cases; objecting their ideas and indicating the reason of his objection. He used to wrap up the explanation of every verse by a Rubai "a form of poetry" in Persian, fitting the meaning of the explained verse.

This study also showed al-Ṭrābzōnī's method in using recourses and references which he relied on, then he showed all of them "more than 20 recourse and references" from different fields like: diwans, Sufism, tafsir of Quran, and doctrine.

The researcher finished his study by showing the most important results and he made a general evaluation for the book.

GİRİŞ

Klasik Dönem araştırmalarında araştırmacıların önündeki zorlukların başında henüz bütün İslam ilimlerinin elyazmalarının tam bir tasnifinin yapıp eser ve müelliflerinin tam bir katıyetle tespit edilememiş olması gelmektedir. Herhangi bir müellif ve eserleri hakkında çok değişik kaynaklara dağılmış olan malumat yeni çalışmalar sayesinde bir araya getirilebilmekte ve böylece klasik literatür sürekli yeni isimlerle zenginleşmekte veya bu isimler etrafındaki eski malumat yeni bilgiler ışığında güncellenmektedir. Bazı klasik kaynaklarda adına rastlanmakla birlikte tam bir portresine sahip olamadığımız XVI. asır edebi şahsiyetlerden biri de Trabzonlu Mehmed Ma'rûf Efendi'dir. Şimdiye kadar Sadık Yazar tarafından yapılan doktora tezinde bir eserinden kısaca bahsedilmesi dışında herhangi bir ilmi çalışmanın konusu olmayan bu zat, bilhassa yazdığı Tâ'iyye şerhi dolayısıyla araştırmacıların ilgisini hak etmektedir. Dinî Arap edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan İbnu'l-Fâriz'in bu meşhur şiiri hem Arap ve Fars hem de Osmanlı edebiyatında birçok şerhin konusu olmuştur. Mehmed Ma'rûf şerhiyle Osmanlı edebiyatındaki Tâ'iyye şerhleri dizisinin yeni bir halkası daha tespit edilmiş olmaktadır. Başlıca iki bölüme ayırdığımız bu çalışmanın ilk kısmında Mehmed Ma'rûf Efendi hakkında muhtelif kaynaklarda yer alan malumatı bir araya toplayarak onun olabildiğince belirgin bir edebi portresini çizmeye gayret edecek ikinci kısımda ise Tâ'iyye Şerhi hakkındaki bilgileri vermeye çalışacağız.

1. MEHMED MA'RÛF VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

XVI. yüzyılda yaşamış mutasavvıf ve şairlerden biri olan Trabzonlu Mehmed Ma'rûf'un hakkındaki ilk bilgiler yine onun kendi eserlerinde mevcuttur. Nitekim yaptığı *Reşehâtu 'ayni'l-hayât* tercümesinde adının Mehmed olup el-Ma'rûf b. Mehmed adıyla tanındığı anlaşılmıştır. Araştırmamızın konusu olan Tâ'iyye şerhinin sonunda yer alan müstensihinin ifadelerinden de "Ma'rûf Efendi" diye bilindiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiler göz önünde bulundurularak çeşitli kaynaklardaki "Mehmed Ma'rûf", "el-Ma'rûf", "Ma'rûf Efendi" ve "Ma'rûf" maddeleri taranmış ve muhtelif biyografik kaynaklarda¹ bu zatın hayat hikâyesiyle ilgili sınırlı bilgilere ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın sonucunda elde edilen bilgiler incelendiğinde, Mehmed Ma'rûf'un 'Ârifî mahlası ile şiirler söylediği ve şuara tezkirelerinde bazı şiirlerinin bulunduğu² anlaşılmaktadır. Yaptığımız taramalarla 'Ârifî mahlaslı Mehmed

¹ Bk. Hâcî Halife Mustafâ Kâtib Çelebi, *Fezleke-i Kâtib Çelebi* (İstanbul: Ceride-i Havâdis Matbaası, 1287/1870), 2: 36-37; Nev'izâde Atâullah Efendi Atâi, *Hadâ'ikü'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şekâ'ik*, haz. Abdülkâdir Özcan (İstanbul: Çağrı Yay., 1989), 2: 327-328; Muhammed Emin el-Muhibbi, *Hulâşatu'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi 'aşer* (Mısır: el-Matba'atu'l-Vehbiyye, 1868), 4: 144; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: TÜBA Yay., 2016), 1: 443.

² Atâi, *Hadâ'ikü'l-hakâ'ik*, 2: 328.

Ma'rûf'un, biri Kınalızâde Hasan Çelebi'nin (ö. 1016/1607) Tezkiresi,³ diğeri de bu tezkirenin kısaltılmış şekli olan Beyânî (ö. 1006/1597) Tezkiresi⁴ olmak üzere kendisinin yaşadığı XVI. Yüzyılda yazılan iki tezkirede yer aldığı gibi birden fazla kaynaktan da “Ârifî”⁵, “Ma'rûf 'Ârifî Efendi”⁶ ve “Ârifî Mehmed Ma'rûf”⁷ başlıklarında yer aldığı tespit edilmiştir.

Mehmed Ma'rûf'un hayat hikâyesinden bahsetmeye başlamadan evvel, Muhibbî'nin (ö. 1111/1699) *Hulâşatu'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer* adlı eseri dışında bu zatın hayatından bahseden bütün kaynaklarda verilen bilgilerin, Kınalızâde Hasan Çelebi, Nev'izâde Atâî (ö. 1045/1635) ve Kâtib Çelebi'nin (ö.1067/1657) bahsi geçen eserlerindeki bilgilerin tekrarından ileri gitmediğine dikkat çekmek gerekmektedir.

Mehmed Ma'rûf'tan söz eden biyografik kaynaklarda, onun tam adı hakkında bir bilgiye rastlanmazken bu bilgi, kendisinin yaptığı *Reşehâtu 'aynî'l-hayât* tercümesinin hem mukaddimesinde hem de bazı nüshaların sonunda bulunan telif kaydında yer almaktadır. Zira eserin incelediğimiz nüshasının mukaddimesindeki kayıt “محمد معروف بن محمد معروف بن محمد شريف العباسي”⁸ şeklinde iken aynı nüshanın sonunda yer alan kayıt ise “محمد المعروف بالمعروف بن محمد الشهير بالشریف ابن عبد الغني العباسي نسبًا و”⁹ “الطرابزونى مولدًا ونشأة”⁹ şeklindedir.

Bu iki kayıttan, mevzubahis zatın asıl adının Mehmed olup el-Ma'rûf b. Mehmed adıyla tanındığı anlaşılmaktadır. Beyânî, onun adının Mehmed olduğunu söyledikten sonra, Ma'rûf Çelebi diye tanındığını ilâve etmektedir.¹⁰

Bahsi geçen iki kayıttan Mehmed Ma'rûf, kendi babasının isminin Mehmed olup eş-Şerif b. Abdulganî veya eş-Şerif el-Abbâsî ile şöhret kazandığını açıkça ifade etse de biyografik kaynaklarda bu kişi ile alakalı herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Reşehât tercümesinin sonundaki telif kaydında yazar kendisiyle ilgili “العباسي”¹¹ ifadelerini kullanarak soyca Abbâsî¹² olduğunu fakat

³ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, thk. İbrahim Kutluk, 2. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1978), 2: 600-601.

⁴ Mustafa Beyânî, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, thk. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 162-163.

⁵ Bk. Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-âlam* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1308/1891), 4: 3042; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, haz. Cemal Kurnaz – Mustafa Tatçı (Ankara: Bizim Büro Yay., 2001), 2: 610; Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (İstanbul: y.y., 1936), 1: 88-91; Ezel Erverdi v.dğr., “Âifî (Trabzonlu)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler* (İstanbul: Dergâh Yay., 1977), 1: 158-159; Ayşegül Celepoğlu, “Ârifî”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2002), 1: 439-440.

⁶ Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayer (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996), 3: 932.

⁷ Bk. Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Yunus Dergisi Yay., 1993), 1: 42-46.

⁸ Mehmed Ma'rûf İbnü'ş-Şerif, *Tercüme-i Reşehât*, Edirne Selimiye Ktp., Selimiye, nr. 4637, 3b.

⁹ İbnü'ş-Şerif, *Tercüme-i Reşehât*, 347b.

¹⁰ Beyânî, *Tezkire*, 162.

¹¹ İbnü'ş-Şerif, *Tercüme-i Reşehât*, 347b.

¹² Şârihin soyca Abbâsî olduğu bilgisi, ondan söz eden biyografik kaynakların hiçbirinde yer almamaktadır.

Trabzon'da dünyaya gelip büyüdüğünü haber vermektedir. Ancak onun ailesi ve doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bundan hareketle bu ailenin Trabzon'un sıradan ailelerinden biri olduğu söylenebilir.

Sözünü ettiğimiz biyografik kaynakların hiç birinde, Ma'rûf'un eğitim hayatına dair bir bilgi verilmesi de, başta Kınalızâde Hasan Çelebi ve Nev'izâde Atâi'nin eserleri olmak üzere birden fazla kaynakta onun birçok ilme özellikle de tasavvufi ilimlere hâkim olduğu bilgisine rastlanmaktadır.¹³ Aşağıda üzerinde durulacağı üzere, şârihin tercüme ettiği Ali b. Hüseyin'in *Reşehâtu 'ayni'l-hayât*'ının Nakşibendî büyüklerinin sülûk ve hal tercümelerinden bahsetmesi ve daha önemlisi Ma'rûf'un bu çevirinin mukaddimesinde; "*Binâ'en 'alâ hâzâ bu bâbda (tasavvuf ilmi) niçe kitâb-i hikmet nisâbı kible-i mekâsid ve niçe faslî'l-hitâb 'ibret-nümayı 'umde-i metâlib ü merâsîd kılup nefehât-i nesâyim mutâla'alarından kalb-i gam-gîn herdem gonca misâl şüküfte*¹⁴ *vü handân...olmuş idi*"¹⁵ diyerek kendisinin tasavvuf ilmine dair çok sayıda kitap okuduğunu ve onların hoş esintileri yardımıyla hüznülü kalbinin gonca gibi açıldığını dile getirmesi onun tasavvufi ilimlere vâkıf olduğu yönündeki bilgiyi teyit etmektedir. Ayrıca *Reşehâtu 'ayni'l-hayât*'ı Farsçadan çevirip özellikle eserin mukaddimesinde¹⁶ ve sonunda¹⁷ kendisine ait Arapça ve Farsça şiirlere yer vermesini ve elimizdeki eserde İbnu'l-Fâriz'in Tâ'iyye'si gibi bir metni şerh ettiğini dikkate aldığımızda onun Türkçenin yanında Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir yazacak kadar öğrendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bahsi geçen Tâ'iyye şerhinde yer yer Arapça nahiv, sarf ve belagete yönelik açıklamalarda bulunması ve kendisinden önce o kasideyi şerh eden bazı Arap şârihlerini bu konularda eleştirip onlarla hemfikir olmadığını dile getirmesini¹⁸ göz önünde bulundurarak onun bütün bu ilimlere vakıf olduğunu söylemek de mümkündür.

Başta Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresi¹⁹ olmak üzere birden fazla kaynak²⁰ Ma'rûf'un meslekî kariyeri hakkında bilgi verse de bununla ilgili en kapsamlı bilgiyi Nev'izade Atâi vermektedir. Onun verdiği bilgilere göre, çocukluk yaşlarından itibaren çeşitli ilimleri öğrenen şârih, Şâh Efendi'ye²¹ mülazemet (mesleki staj) ettikten sonra Sultan Süleyman Câmisinin yakınında yer alan Baba Çelebi medresesinde kırk akçe karşılığında müderrislik kariyerine başlayıp 987 yılının Muharrem'inden (Şubat/Mart 1579) 989'un Ramazan'ına (Eylül/Ekim 1581) ka-

¹³ Hasan Çelebi, *Tezkire*, 2: 600; Atâi, *Hadâ'ikü'l-hakâ'ik*, 2: 328.

¹⁴ Açılmış.

¹⁵ İbnu's-Şerif, *Tercüme-i Reşehât*, 4a.

¹⁶ Bk. İbnu's-Şerif, *Tercüme-i Reşehât*, 3b.

¹⁷ Bk. İbnu's-Şerif, *Tercüme-i Reşehât*, 346b, 347a.

¹⁸ Örnekler için bk. Mehmed Ma'rûf İbnu's-Şerif, *Şerh-i Kasidetu't-Tâ'iyye*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 4007/1, 3b, 37b, 42a-42b, 43a, 91b-92a, 145a.

¹⁹ Bk. Hasan Çelebi, *Tezkire*, 2: 600.

²⁰ Bk. Muhibbi, *Hulâsatu'l-eşer*, 4: 144; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, 2: 36; Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, 4: 3042; Ergun, *Türk Şairleri*, 1: 88; Erverdi v.dğr., "Aîfi (Trabzonlu)", 1: 158; Celepoğlu, "Ârifî", 1: 439.

²¹ Biyografik kaynaklara başvurularak bu zatın, Kepenkçizâde Şâh Mehmed Efendi (ö. 1006/1597) olabileceği düşünülmüştür. Bk. Atâi, *Hadâ'ikü'l-hakâ'ik*, 2: 408-409.

dar İbrahim Paşa medresesinde; 989 yılının Ramazan'ından (Eylül/Ekim 1581) itibaren 591 yılının Safer ayına (Şubat/Mart 1583) kadar Haseki medresesinde ve 591 yılının Safer ayından (Şubat/Mart 1583) 592 yılının Şaban'ına (Ağustos/Eylül 1584) kadar o zaman Bursa'da yer alan Muradiye medresesinde altmış akçeye müderrislik görevini sürdürmüş ve veziriazam Sinan Paşa'nın hocası, müşaviri ve sırdaşı olmuştur. Milâdî Ağustos/Eylül 1584'e tekabül eden hicri 592 yılının Şaban'ı itibarıyla İzmir'de kadılık görevine başlayıp Recep 994 (Haziran/Temmuz 1586) tarihinde Yenişehir'e atandıktan dört ay sonra azledilen Ma'rûf, 995 yılının Şevvâl ayında (Eylül/Ekim 1587) Âmid (Diyarbakır) kadılığı görevine getirilse de 598 yılının Şaban ayında (Haziran/Temmuz 1590) tekrar görevinden alınmıştır. Milâdî Mart/Nisan 1591'e tekabül eden hicri 599 senesinin Cemaziyelahir'inde Şâm'a atanan²² fakat bir ay sonra Bursa'ya tayin olunan bu zat yine bir ay sonra azledilmiştir.²³

1593'e tekabül eden hicri 1001 yılında Kâhire'ye tayin olunup ertesi senenin sonlarında görevinden alınan²⁴ Ma'rûf'un Kâhire'de vefat ettiği konusunda ittifak edilirken kaynaklarda ölüm tarihine ilişkin farklı rivayetlere rastlanmıştır. Zira Türkçe kaynaklarda onun ölüm tarihi için hicri 1002²⁵ ve Zilkade 1002²⁶ tarihleri verilirken²⁷ Muhibbî, onun Kâhire kadılığı görevinden alındıktan sonra felç olup Kâhire'de Pazartesi günü, milâdî 23 Ocak 1595'e tekabül eden 12 Cemaziyevvel 1003 tarihinde vefat ettiğini bildirmektedir.²⁸

Ma'rûf'un ölüm tarihi için hicri 1002 ve Zilkade 1002 tarihlerini ilk defa veren Şemseddîn Sâmî (ö. 1322/1904) ve Mehmed Süreyya'nın (ö. 1327/1909) her ikisi bu tarihleri, Nev'izâde Atâî'nin "*Bin iki Zilkade ref' olunup yerine Dukakin-zâde Osmân Efendî terfî' olındı, ol esnâda bigâne²⁹-i meclis-i şühûd ve sitorde-i³⁰ sahîfe-i*

²² Hem Nev'izâde Atâî hem Muhammed el-Muhibbî, onun 599/1591 senesinde Şâm'a atandığı konusunda ittifak etse de Muhibbî, onun oraya hiç gitmediğini ilave etmektedir. [Bk. Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 4: 144]. Nev'izâde Atâî'nin, onun Şâm'a atandığı ayın (Cemaziyelahir) hemen sonraki ayda (Recep) Bursa'ya tayin edildiğini söylemesi, Muhibbî'nin iddiasının doğru olduğunu göstermektedir.

²³ Atâî, *Hadâikü'l-Hakâ'ik*, 2: 328.

²⁴ Nev'izâde Atâî, onun azledilişinin Zilkade ayında gerçekleştiğini söylerken, Muhibbî onun azledilişinin 9 Zilhicce tarihinde gerçekleştiğini bildirmektedir.

²⁵ Bk. Sami, *Kâmûsü'l-a'lâm*, 4: 3042; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 443; Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2: 610; Ergun, *Türk Şairleri*, 1: 88.

²⁶ Bk. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3: 932.

²⁷ Ma'rûf'un ölüm tarihi olarak düşünülen hicri 1002 yılı 1593/1594'e tekabül ettiği için olsa gerek bazı kaynaklarda, onun ölüm tarihi (1002/1593) şeklinde gösterilmektedir. Son dönemde yazılan bazı biyografik kaynaklarda Ma'rûf'un ölüm tarihi için miladi 1593 senesinin verildiğine rastlanmaktadır. Bu durumun, o kaynakların yazarlarının, Ma'rûf'un ölüm tarihinin (1002/1593) olarak gösterildiği kaynaklara dayandıklarından kaynaklandığını düşünüyoruz. Eski kaynakların, Ma'rûf'un en az miladi Temmuz-Ağustos 1002 senenin Zilkade'sinde Mısır kadılığundan azledildiği konusunda ittifak etmesi, (1002/1593) olarak gösterenlerin milâdî tarihe çeviri konusunda yanlışlığını, dolayısıyla bahsi geçen kaynaklarda gösterilen 1593 tarihinin de doğru olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

²⁸ Bk. Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 4: 144.

²⁹ Bildik olmayan, yabancı.

³⁰ Yontulmuş, traşlanmış.

*vucûd olup Karâfe-i kübrâda ‘Ömer İbnu’l-Fâriz cenbinde defn olındı*³¹ ifadelerinden çıkararak vermişlerdir. Fakat yukarıda görüldüğü üzere Ma’rûf’un mesleki kariyerine ilişkin detaylı tarihleri veren Atâi’nin onun ölüm tarihini de vermeyip genel olan "*Ol esnâda*" ifadesini kullanmakla yetinmesinin, o konuya dair kesin bir bilgisinin bulunmaması ve sadece Ma’rûf’un azledildiği tarihe yakın bir zamanda vefat ettiği bilgisine sahip olmaktan kaynaklandığını, dolayısıyla o ifadeden “Zikredilen tarihin aynısı değil de o tarihe yakın bir tarihte” anlamı kastedildiğini tahmin etmekteyiz. Bundan hareketle Muhibbi’nin, Ma’rûf’un ölüm tarihi için verdiği tarih -12 Cemaziyelevvel 1003 (23 Ocak 1595)- ile Atâi’nin onun azil (görevden alınma) tarihi olarak verdiği tarih -Zilkade 1002 (Temmuz/Ağustos 1594)- arasında sadece altı ayı geçmeyecek bir sürenin olması hasebiyle her ikisinin verdiği bilgilerin çelişkili olmadığına dikkat çekmek isteriz. Muhibbi’nin bu zatın ölmeden önce yakalandığı hastalığı, vefat ettiği tarihi detaylı bir şekilde söylemesi ve cenazesine gelenlerle ilgili bilgi vermesi, onun bu konuda kesin bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna istinaden Ma’rûf’un, Pazartesi günü, milâdî 23 Ocak 1595’e tekabül eden 12 Cemaziyelevvel 1003 tarihinde vefat ettiği kanaatine varılmıştır.

Şârih hakkında bilgi veren Nev’izâde Atâi ve Muhibbi, Ma’rûf’un Kâhire’de bulunan İbnu’l-Fâriz’in türbesi civarında defnedildiği konusunda ittifak ederken³² Muhibbi, onun cenazesine Müezzinzâde Hâfız Ahmed Paşa’nın (ö. 1042/1632) katıldığı bilgisini de eklemektedir.³³

Hasan Çelebi ile Beyânî onu Bayramiye tarikatına mensup ve “*Ahlâk-ı hamîde ve evsâf-ı pesendîde*³⁴ ile *mevsûf ve fezâ’il ü mekârim ile enis ü me’lûf*³⁵ ve “*Evsâf-ı cemîle ile mevsûf*³⁶ olarak nitelemektedir.

1.2. Eserleri

Yaptığımız taramalar neticesinde, Ma’rûf’un şu dört eserini tespit etmiş bulunmaktayız:³⁷

³¹ Atâi, *Hadâ’ikü’l-ḥakâ’ik*, 2: 328.

³² Bk. Atâi, *Hadâ’ikü’l-ḥakâ’ik*, 2: 328; Muhibbi, *Hulâşatu’l-eser*, 4: 144.

³³ Bk. Muhibbi, *Hulâşatu’l-eser*, 4: 144.

³⁴ Makbul, beğenilmiş.

³⁵ Hasan Çelebi, *Tezkire*, 2: 600.

³⁶ Beyânî, *Tezkire*, 162.

³⁷ Ali Rıza Karabulut, bu zatın “*Risâle fi reddi’n-naşârâ*” adlı bir Arapça eserinin bulunduğunu ve bu eserin nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi Lâla İsmail koleksiyonu (226) numarada kayıtlı olduğunu söylemektedir. [Bk. Ali Rıza Karabulut, *el-Maḥtûṭâtü’l-mevcûde fi mektebâti İstanbul ve Anadolu = İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi*, (Kayseri: y.y., 2005), 3: 1482] Bahsi geçen eseri incelediğimizde, onun bu zata değil, İskender b. Ahmed Feylesof et-Trabzonî’ye ait olduğunu tespit ettik.

1.2.1. Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât Tercümesi

Özellikle Nakşibendî büyüklerinin hâl ve usullerinin anlatıldığı ve Allah'a ulaştırılan diğer tarikatların usullerine işaret edildiği³⁸ bu eser, Fahrüddîn Alî Safî b. Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî (ö. 939/1532) *Reşehâtu 'ayni'l-hayât* adlı eserinin tercümesidir. Tarafımızca yapılan taramalar sonucunda, tercümenin elli yazma nüshasının bulunduğu ve beş baskısının yapıldığı tespit edilmiştir.

Ma'rûf, Reşehât tercümesine başlamadan evvel, çevrilen kitabın adına uygun bir Arapça ve Türkçe münacat ve salvele içeren bir mukaddimeye yer vermektedir. Bu mukaddimede adını veren Ma'rûf, tercümesine kaynaklık eden eser hakkında bilgi verip kıymetini anlattıktan sonra, bu eseri tercüme etmeye girişmesinin sebebini anlatmaktadır. Buna göre, mütercim herkesin ve özellikle Osmanlıların, yararlı bilgilerinden faydalanması, mana güzelliğinden zevk alması ve içindeki hikmetlerden yararlanması amacıyla eseri Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir.³⁹

Eserini ithaf ettiği III. Murad'ın adını verip öven Ma'rûf, tercüme esnasında takip ettiği yolu anlatıp tercümede bulunabilecek hata ve kusurlardan dolayı okuyuculardan özür diledikten sonra kaynak metni başından sonuna kadar çevirmeye başladığını belirtir:

Mefhûm-i kelâm hasbe'l-imbân sühûletle fehm olunmağa sa'y ü ikdâm olunmuşdur. Ve mâ-dâm ki ihtilâfât-i mevârid ü isti'mâlât-i elsinе muktazâsınca kelâmda ta'kid olmaya lafzen bi-lafzin terceme olunup şol yerde ki fehm-i ma'nâda su'ûbet ola bi-lafzin tercemeden mefhûm-i kelâm-ı tercemeye 'udûl olunmuşdur. Ve ba'zı keşf ü tezyile muhtâc olan mevâzi'-i müşkilesi tâkat yetdükçe îzâh u tafsîl olunup mütercim kelâmı ile mü'ellif kelâmı beynini lafz-i kâşife ile faslidüp ve her kâşifenün nihâyetine intehâ lafzıyla işâret olunmuşdur.⁴⁰

Manzum bölümlerin manzum olarak çevrildiği ve esas metne faydalı olduğu düşünülen bilgilerin ilâve edildiği bu eser, özellikle Kınalızâde Hasan Çelebi ve Beyânî tarafından beğenilmiş ve sadece bir tercümeden ibaret olmayan ve benzeri bulunmayan bir eser olarak nitelenmiştir.⁴¹

Sonunda yazarın tercümenin bitiş tarihine düştüğü Türkçe gazelin bulunduğu⁴² bu eser, 27 Zilhicce 993 (10 Aralık 1585) tarihinde, Ma'rûf İzmir Kadısı iken bitirilerek⁴³ III. Murad'a ithaf edilmiştir.⁴⁴

³⁸ Bk. İbnu'ş-Şerîf, *Tercüme-i Reşehât*, 6b.

³⁹ Bk. İbnu'ş-Şerîf, *Tercüme-i Reşehât*, 7a.

⁴⁰ Bk. İbnu'ş-Şerîf, *Tercüme-i Reşehât*, 6a. Günümüz Türkçesine şu şekilde aktarılabilir: Tercüme esnasında anlamın kolayca anlaşılmasına çok çalışılmıştır. Eserin anlaşılması zor olmayan yerleri çevrilirken lafzî tercüme yöntemi, anlaşılması zor yerlerinde ise lafzî tercüme yöntemi yerine mefhûmî (manaya göre) tercüme usulü tercih edilmiştir. Açıklanmaya muhtaç kapalı yerler elden geldiği kadar açıklanmıştır. Yapılan bu açıklamaların başlarına -metinden ayrı tutmak için- "kâşife" ve sonlarına "intehâ" kelimesi konulmuştur.

⁴¹ Hasan Çelebi, *Tezkire*, 2: 601; Beyânî, *Tezkire*, 163.

⁴² Bk. İbnu'ş-Şerîf, *Tercüme-i Reşehât*, 347a.

⁴³ Bk. İbnu'ş-Şerîf, *Tercüme-i Reşehât*, 347b.

⁴⁴ Bk. İbnu'ş-Şerîf, *Tercüme-i Reşehât*, 7b.

1.2.2. Tekmiletu'r-Reşehât

Alî Rıza Karabulut, adı ilk defa *Keşfü'z-zunûn*'da geçen⁴⁵ bu eserin nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu 1411 numarada kayıtlı olduğunu haber vermektedir.⁴⁶ Ancak kütüphane sisteminde yazarı belirsiz ve *Tekmiletu'r-Reşehât* olarak kayıtlı olan bu nüshanın gerçek adının *Zeyl-i Reşehât* olup Şâh-i Nakşibenddiye olarak tanınan zata ait olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Tekmiletu'r-Reşehât'ın herhangi bir nüshasının henüz ele geçmediğini söylemek mümkündür.

1.2.3. Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye

Çalışmamızın bir bölümünü oluşturan bu şerh, ilgili bölümde detaylı olarak tanıtılacaktır.

1.2.4. Kaside-i Burde Türkçe Şerhi

Fezleke'de ve *Osmanlı Müellifleri*'nde adı geçen ve Bursalı Mehmed Tahir tarafından "Mükemmel" diye nitelenen bu eserin⁴⁷ de herhangi bir nüshasına ulaşamadık.

1.3. Şiirleri

Yukarıda Ma'rûf'un Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiir yazdığı ve 'Ârifî mahlasını kullandığını ifade etmiştik. Bunun yanında, Kınalızâde Hasan Çelebi, "*Hûb eş'ârı ve fenn-i mu'ammâda hayli nâm u i'tibârı vardır*"⁴⁸ ifadelerini kullanarak onun güzel şiirler ve muamma söylemekle tanındığı ve bu konuda ona değer verildiğini dile getirdikten sonra "*Yâdigâr-ı kalem-i sehhar-ı mu'ciz-âsârıdır*"⁴⁹ diye nitelediği şu beyitlere yer vermektedir:

"*Atma hadeng*⁵⁰-i gamzeni her bi-nevâlara⁵¹
Çekdürme bâr-ı mihneti bu kaddi yâlara
Bî-gâneler mahabbeti bilmez kenârda
*Girdâb*⁵²-ı bahr-ı 'ışkı sorun âşinâlara
Gösterme şâyed ola ki yavuz nazar dege
Mir'ât-ı rûyunı güzelüm hod-nümâlara
Ve lehu
*Belâ bezminde bî-pervâ*⁵³ ciger hûnun⁵⁴ içen âşık

⁴⁵ Hâcî Halife Mustafâ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kutub ve'l-funûn*, nşr. Mehmet Yaltkaya – Rifat Bilge (Beyrut: Dâru l-hyâ'i't-Turâsî'l-Arabî, 1941), 1: 904.

⁴⁶ Karabulut, *el-Mahtûâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstanbul*, 3: 1482.

⁴⁷ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, 2: 37; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 443.

⁴⁸ Hasan Çelebi, *Tezkire*, 2: 601.

⁴⁹ Hasan Çelebi, *Tezkire*, 2: 601.

⁵⁰ Ok.

⁵¹ Bi-nevâ: fakir, mahrum.

⁵² Su çevrintisi.

⁵³ Korkusuz.

⁵⁴ Hûn: kan.

*Ferâgat 'işret-âbâdında n'eyler câm-ı fagfûrı
Surâhi dökülüp saçılmada bezmünde ey meh-rû
Yanup yakılmada şevkünle her dem şem-i kâfûrı*".⁵⁵

Reşehât'ın müellifinin bir rubaisine nazire olarak yazılan ve 'Ârifi mahlasının kullanıldığı şu Türkçe rubaiye yer vermekte fayda vardır:

*"Yâ Rab beni erbâb-ı dile yâr eyle
Bülbül gibi aşkında işim zâr eyle
Hem-râh idüb ehl-i derde bu 'Ârifi'yi
Azm-i reh-i küyinde sebûkbâr*".⁵⁶ eyle".⁵⁷

Buna karşın, Mehmed Ma'rûf'un şiirlerini bir araya getirdiği divan veya divan-çesinin bulunup bulunmadığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

2. MEHMED MA'RÛF'UN ŞERH-İ KASÎDETU'T-TÂ'İYYE'Sİ

Söz konusu olan şerhin incelemesine geçmeden evvel, şerhe kaynaklık eden Tâ'iyye keşidesinin yazarı olan İbnu'l-Fâriz ve Kasîdenin Türkçedeki şerhleri hakkında -makalenin hacmini aşmamak için- mümkün merteye kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

2.1. İbnu'l-Fâriz ve Türkçedeki Tâ'iyye Şerhleri

2.1.1. İbnu'l-Fâriz⁵⁸

Aslen Hamâ'lı olup Kâhire'de dünyaya gelen, dönemin önemli şair ve mutasavvıflarından biri olan İbnu'l-Fâriz hakkında bilgi veren biyografik kaynakların⁵⁹ hemen hemen hepsi, onun tam adının Ömer b. Ali b. Murşid el-Hamevî el-Mısrî olup künyesinin Ebû Hafs ve Ebu'l-Kâsım fakat babasının, mahkemede kadınların eşlerinden almaları gereken hakları tespit işiyle iştiğal etmesinden dolayı "Fâriz" olarak anıldığı ve dolayısıyla onun İbnu'l-Fâriz adıyla tanındığında ittifak etmek-

⁵⁵ Hasan Çelebi, *Tezkire*, 2: 601.

⁵⁶ Hafif yüklü.

⁵⁷ Bk. İbnu'ş-Şerîf, *Tercüme-i Reşehât*, 347a.

⁵⁸ Çalışmamızın asıl konusu olmadığı için İbnu'l-Fâriz'in hayatı hakkında kısa bilgiler vermekle iktifa edeceğiz. Türkiye'de İbnu'l-Fâriz hakkında yapılan çok önemli üç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda İbnu'l-Fâriz'in hayatı, eserleri, tasavvufi kişiliği üzerinde tafsilatlı bilgiler bulunacağı gibi, onun hakkında yapılan araştırmalar için de bu çalışmalar geniş bir bibliyografya sunmaktadır. Bk. Süleyman Uludağ, "İbnu'l-Fâriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2000), 21: 40-42; Belâl Abdelmaksoud, *İbnu'l-Fâriz ve İsmâil Ankaravî'nin Kaside-i Hamriyye Şerhi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000), 5-27; Fatih Güllüce, *Mehmed Nâzım Paşa'nın İbn Fâriz Tercümesi ve Şerhi: Metin ve İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 19-47; Zeliha Öteleş, *Abdülgani en-Nâblusi Şerhi Bağlamında İbnu'l-Fâriz'in Kaside-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 15-60.

⁵⁹ Bk. Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân mimmâ zebete bi'n-naqli evi's-semâ' ev eşbetehu'l-ayân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978), 3: 454; Şemsuddîn ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Muhammed eş-Şebrâvî (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2006), 16: 235; Abdülhayy b. Ahmed İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Mahmûd Arnaût (Beyrut: Dâru İbni Kesir, 1986), 7: 260-261; Hayruddin ez-Zirikli, *el-A'lâm: Kâmusu't-terâcimi li-eşeri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-arabi'l-mubta'rribine ve'l-musteşrikin* 15. Baskı (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 5: 55-56.

tedir. Ancak kaynaklarda onun doğum tarihi hakkında, birincisi Zilkade 566 (Temmuz/Ağustos 1171),⁶⁰ ikincisi 4 Zilkade 576 (22 Mart 1181),⁶¹ üçüncüsü ise 4 Zilkade 577 (11 Mart 1182)⁶² olmak üzere üç farklı görüş bulunmaktadır.

İlk eğitimini babasından alıp dil, edebiyat, fıkıh, hadis ilimlerinde de eğitim gören İbnu'l-Fâriz genç yaşta tasavvuf yoluna girmiştir. Mukattam dağında bulunan bir mescitte ibadet ve tefekkürde bulunmaya başlamıştır. Yaşlı bir bakkalın (sebze satan adam) keşf ve feyz kapılarının Mekke'de açılacağını söylemesi üzerine Mekke'ye gidip orada on beş sene kadar kaldıktan sonra yine bahsi geçen yaşlı adamın çağırması üzerine Mısır'a dönen İbnu'l-Fâriz,⁶³ ömrünün geri kalanını Mısır'daki el-Ezher Camii'nde vaaz ve sohbetlerle geçirerek Salı günü 2 Cemaziyelevvel 632'de (23 Ocak 1235) vefat edip Mukattam dağında bulunan Karâfe'de toprağa verilmiştir.⁶⁴

Mısır devlet adamları tarafından saygı ve itibar gören şaire “Sultânu'l- ‘âşikîn” (âşıkların sultanı) ve Şerefuddîn lakapları verilmiştir. Sadece sevenleri değil düşmanlarınca bile “Asrında yaşayan şairlerin tartışılmaz efendisi” olduğunda ittifak edilen⁶⁵ İbnu'l-Fâriz'in Arapça bir Divan'ı bulunmaktadır. Daha sonra kızından torunu Şeyh Ali tarafından derlenen bu eserin, Şeyh Ali'nin yazdığı Dîbâce'nin bulunduğu nüshalarında yirmi dört kaside varken bahsi geçen Dîbâce'nin yer almadığı nüshalarında ise on beş kaside bulunmaktadır.⁶⁶ “el-Kasîdetu't-Tâ'iyye” veya “et-Tâ'iyyetu'l-kubrâ” ile “el-Kasîdetu'l-Mîmiyye” (“mim” kafiyesiyle yazdığı kaside) veya “el-Hamriyye” diye bilinen bu iki kaside Divanın en önemli kasidedir.

2.1.2. Tâ'iyye Kasîdesi ve Türkçe Şerhleri

İbnu'l-Fâriz'in divanındaki en önemli şiir olarak nitelenip “el-Kasîdetu't-Tâ'iyye” veya “et-Tâ'iyyetu'l-kubrâ” diye bilinen bu kaside, şâirin manevi miracının ve ruhânî seyrinin tasviridir. Kaside, öncelikle “*Enfesü'l-cenân ve nefâisu'l-cinân*”, akabinde “*Levâ'ihu'l-cenân ve revâ'ihu'l-cinân*” diye adlandırılmış. Fakat bir süre sonra şairin rüyada gördüğü Peygamber Efendimizin emri üzerine “Nazmu's-sulûk” olarak adlandırılmıştır.⁶⁷

⁶⁰ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, 7: 261.

⁶¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3: 454.

⁶² Şeyh Ali b. Yusuf Sibtu İbni'l-Fâriz, “Dîbâcetu'd-divân”, *Divânu İbni'l-Fâriz*, thk. Abdülhâlik Mahmûd, 3. Baskı (Kâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2007), 5.

⁶³ Sibtu İbni'l-Fâriz, “Dîbâcetu'd-divân”, 23.

⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3: 454.

⁶⁵ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, 7: 261.

⁶⁶ Bk. Öteleş, *İbnü'l-Fâriz'in Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk*, 38.

⁶⁷ Uludağ, “İbnü'l-Fâriz”, 21: 40.

Aruzun Tavîl Bahrinin "*Fa'ûlün mefâ'ilün fa'ûlün mefâ'ilün*" kalıbıyla yazılıp 761 beyitten oluşan bu kasîdenin Arapça,⁶⁸ Farsça⁶⁹ ve Türkçe şerhleri yapılmış ve İbnu'l-Fâriz'in çok şerh edilen şiirlerinden biri olma özelliğine sahip olmuştur.

Arap ve Fars kültüründe önemli bir yere sahip olan Tâ'iyye, Türk kültüründe de oldukça önemli bir yer kazanıp birden fazla şârih tarafından Türkçe olarak şerh edilmiştir. Bahsi geçen kasîdenin Türkçe şerhleri şunlardır:

1. Mehmed Ma'rûf b. Mehmed Şerîf et-Trabzonî, Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye.

2. İsmail b. Ahmed er-Rüsuhi el-Ankaravî (ö. 1041/1631), el-Mekâsıdu'l-Aliyye fi Şerhi't-Tâ'iyyeti'l-Fâriziyye:⁷⁰ Yazma eser kütüphanelerinde on üç civarında nüshası bulunan eser Şaban ayının sonlarında 1025 (Eylül 1616)'da tamamlanmıştır. Tâ'iyye'nin bütün beyitlerinin şerh edildiği bu şerh, Mehmet Demirci tarafından sadeleştirilerek *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâ'iyye)* adıyla yayınlanmıştır.⁷¹

3. İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) Şerhi: Yazma eser kütüphanelerinde, *Şerh-i Nazmu's-sulûk*, *Şerhu evâ'ili Nazmi's-sulûk li'bni'l-Fâriz*, *Şerh-i Dibâce-i Kasîde-i Fâriziyye* ve *Şerh-i Kasîdeti's-sulûk li-İbni'l-Fâriz* olmak üzere dört farklı isim altında kaydedilen dört nüshasıyla karşılaşılan bu şerhte Tâ'iyye'nin sadece dört beyti şerh edilmiştir⁷².

4. (Şârihi belirsiz), Şerh-i Kasîde-i Tâ'iyye-i İbnu'l-Fâriz: Nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi (03732) numarada bulunup 222 yapraktan oluşan ve Tâ'iyye'nin tüm beyitlerinin anlatıldığı bu eserin kime ait olduğu bilinmemektedir. Ancak eserin sonunda Mustafâ b. Murâd el-Yenişehirî tarafından Ramazan 1138 (Mayıs/Haziran 1726) tarihinde istinsah edildiği kaydedilmektedir.⁷³

5. (Şârihi belirsiz), Tercüme-i Kasîde-i Tâ'iyye li'bni'l-Fâriz: Nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan (221) numarada bulunup *Tercüme-i Kasîde-i Tâ'iyye li'bni'l-Fâriz* adıyla kayıtlı olan bu eseri incelediğimizde, onun tercüme değil şerh olduğu ve Tâ'iyye'nin tüm beyitlerinin şerh edildiği görülmüştür. 337 varaktan oluşan ve kim tarafından telif edildiği bilinmeyen bu şerh, Mustafâ Rüşdî isimli biri tarafından 1201/1787 yılında istinsah edilmiştir.

⁶⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, muhtelif dönemlerde bu kasîde üzerine Arapça olarak şerh yazan alimlerin sayısı on beşi aşmaktadır. Onlardan şunları sayabiliriz: Afifuddîn et-Telmesâni, Sa'duddîn el-Ferğâni, Abdurrazzâk el-Kâşâni, İzzuddîn en-Nazîri, Dâvûd el-Kayserî, Muhammed Emîn, Ebu'l-Hasan Nuruddîn Muhammed, Abdullah b. İbrâhîm el-Kureymî, Abdurrahîm b. Ali er-Rûmî.

⁶⁹ Fars edebiyatında da önemli bir yer kazanan bu kasîde, Sadruddîn Muhammed b. İshâk el-Konevî, Sa'duddîn el-Ferğâni, Abdurrahmân Câmi olmak üzere üç âlim tarafından Farsça olarak şerh edilmiştir.

⁷⁰ Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Öteleş, *İbni'l-Fâriz'in Tâ'iyye'sinde Seyr u Sülûk*, 96-100.

⁷¹ Bk. İsmâil Rusûhi Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâ'iyye)*, haz. Mehmet Demirci, 2. Baskı (İstanbul: Vefa Yay., 2008).

⁷² Eser hakkında geniş bilgi için bk. Öteleş, *İbni'l-Fâriz'in Tâ'iyye'sinde Seyr u Sülûk*, 100-102; Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 582.

⁷³ Eser hakkında daha geniş bilgi için bk. Yazar, *Anadolu Sahasında Tercüme ve Şerh*, 582.

2.2. Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye

Bu eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye koleksiyonu (4007/1) numarada kayıtlı olup her bir sayfasında 15 satır bulunan 151 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfanın kâğıt ve metin alanı 180x109, 133x68 mm ebadında olan bu nüsha, talik hatla yazılı olup kendisini “Hz. Şeyh İbrahim Gülşenî'nin hizmetçilerinden” olarak niteleyen Seyyid Hasan er-Rûmî isimli bir zat tarafından Cemaziyelevvel 1026/Mayıs 1617 tarihinde beyaza geçirilmiştir.

Eserin Mehmed Ma'rûf'a aidiyeti ilk defa Sadık Yazar tarafından tespit edilmiştir.⁷⁴ Aşağıda öncelikle bu aidiyetle ilgili bilgilere temas edilecek daha sonra eserin muhtevasıyla ilgili bilgilere geçilecektir.

Besmele, hamdele ve salvelenin hemen ardından Tâ'iyye kasidesinin beyitlerini şerh etmeye başlayan şârih, eserin mukaddime bölümünde kendi adını vermektedir. Ancak şerhin sonunda, eserin adı ve yazarına dair bilgilerin verildiği şu Arapça ifadelerle rastlanmaktadır:

"تَمَّتْ هَذِهِ الْكِتَابُ الْمَسْمُوعِ بِشَرْحِ الْقَصِيدَةِ التَّائِيَةِ، لِمَوْلَانَا قَطْبِ الْعَارِفِينَ عَمْرٍ ابْنِ الْفَارِضِ، تَعَمَّدَهُ اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ الْغَايِبِ،
لِلْمَرْحُومِ الْعَارِفِ بِاللَّهِ مَعْرُوفِ افندي - رَحِمَهُ اللَّهُ - الْقَاضِي بَمِصْرَ الْخُرُوسَةِ سَابِقًا وَالْمَشْرِفِ بِجَوَارِ النَّاطِمِ - عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالرَّضْوَانُ -
... ٢٥ "

Tercümesi: *Ariflerin en büyüğü olan mevlânâ Ömer b. Fâriz -Allah onu, sınırı belli olmayan rahmetine büründürsün- tarafından kaleme alınan Tâ'iyye kasidesinin, Allah'ı tanıyan, eskiden Mısır kadılığı yapmış olan ve şu anda da (bu kasideyi) nazmedenin yakınında defnedilen Ma'rûf Efendi'ye -Allah'ın rahmeti ve rızası onun üzerine olsun- ait olup "Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye" olarak adlandırılan bu şerhi...istinsah edilip tamamlanmıştır.*

Müstensihin bu ifadelerinden, kendisine *Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye* adı verilen bu şerhin Ma'rûf Efendi isimli bir zat tarafından ele alındığı ve bu zatın da Mısır kadılığı yapıp Tâ'iyye Kasidesinin sahibi olan İbnu'l-Fâriz'in türbesi yakınında defnedildiği anlaşılmaktadır.

Bu eserden ilk defa söz eden Sadık Yazar, bu kayıttaki bilgilerden hareket ederek biyografik kaynaklara başvurup “*Bu zatın Mevlânâ Alî b. Hüseyin Safiyüddîn'in Reşehât adlı Farsça biyografik eserini de Türkçeye aktaran Trabzonlu Mehmed Ma'rûf b. Mehmed Şerîf*”⁷⁶ olduğunu tespit etmiştir. Biz de bu tespiti destekleyeceğimizi düşündüğümüz birkaç husus tespit etmiş bulunmaktayız. Aslında eserin sonunda verilen bilgilerin yanında eserin yazılış tarihinin de bize bu konuda çok faydalı olacağını düşünerek -eserin içinde ve dışında- buna dair bir ipu-

⁷⁴ Bk. Yazar, *Anadolu Sahasında Tercüme ve Şerh*, 581-582.

⁷⁵ İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 151b.

⁷⁶ Yazar, *Anadolu Sahasında Tercüme ve Şerh*, 581-582.

cu yakalamaya çalışırken şerhin (122a-122b) varaklarında şu kayda rastlamış bulunmaktayız:

Ve ma'a hâzâ nâzım kuddise sirruh hazretleri asrından bu zamana gelince ki üç yüz altmış yıldan ziyâdedür meşâyih-i müte'ahhirin ü 'ulamâ-i 'âmilin yanlarında kasîde-i mezkûre makbûle ve mergûbe olup mukallid olanlardan bir ferd redd-i cânibine zâhib olmamışlardır.⁷⁷

Bu ifadelerden, şerhin İbnu'l-Fâriz döneminden en az üç yüz altmış yıl sonra yazıldığı açıkça anlaşılmaktadır. İbnu'l-Fâriz'in hicri olarak 632 yılında vefat etmesine nazaran bu şerhin yaklaşık yazım tarihi olarak ortaya çıkan 992/1584 tarihi, Trabzonlu Mehmed Ma'rûf'un 1595 yılında öldüğü şeklindeki Sadık Yazar'ın tespitini desteklemektedir.

Bu şerhin Ma'rûfa ait olduğu görüşünü destekleyen diğer bir husus ise Kâtib Çelebi'nin *Keşfu'z-zunûn* adlı eserinde ve Muhibbî'nin *Hulâşatu'l-eser* adlı eserinde bulunmaktadır. Zira *Keşfu'z-zunûn*'da Tâ'iyye'nin şerhlerinden bahsedilirken bu zat tarafından da Türkçe olarak şerh edildiği bilgisi verilmektedir.⁷⁸ Muhibbî ise Mehmed Ma'rûf hakkında bilgi verirken, İbnu'l-Fâriz'in Tâ'iyye'sini şerh ettiğini bildirmektedir.⁷⁹ Hem Kâtip Çelebi hem de Muhibbî'nin bu şerhten bahsetmesi bu tespiti destekler niteliktedir.

Buna ilâveten, Mehmed Ma'rûf tarafından yazıldığında ittifak edilen *Reşehâtu 'ayni'l-hayât* tercümesini genel olarak incelediğimizde, hem *Reşehât* tercümesi hem de elimizdeki şerhin aynı zata ait olduğuna bir kanıt veya işaret olarak düşündüğümüz bazı hususlar maddeler halinde şu şekilde sıralanacaktır:

- Mehmed Ma'rûf, *Reşehât*'ı tercüme ederken izlediği yol hakkında bilgi verirken, tercüme ile kendisinin eklediği açıklamaların birbirine karışmaması için bu açıklamaların başına "Kâşife" kelimesini koyduğunu şu ifadelerle anlatmaktadır: "ve bazı keşf ü tezyile muhtâc olan mevâzi' müşkilesi tâkat yetdükçe îzâh u tafsil olunup mü'ellif kelâmı ile mütercim kelâmı beynini lafz-i **kâşife** ile faslidüp..."⁸⁰ Araştırmamızın konusu olan Tâ'iyye şerhinde de, zaman zaman beyit şerhi bitirildikten sonra şerhte açıklanması gerekli olduğu düşünülen yerler açıklanmaktadır. Bu tür açıklamaların birinin başına da "Kâşife" kelimesinin konduğu görülmüştür.⁸¹ Dolayısıyla her iki eserde yazara ait açıklamaların başına özellikle "Kâşife" kelimesinin konması, iki eserin anı zata ait olduğuna kuvvetli bir kanıt olarak karışımıza çıkmaktadır.

⁷⁷ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 122a-122b.

⁷⁸ Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1: 266.

⁷⁹ Bk. Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4: 144.

⁸⁰ İbnu'ş-Şerîf, *Tercüme-i Reşehât*, 6a.

⁸¹ Bk. İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 45a.

• Her iki eserde “*Hafî buyurulmaya ki...*” ibâresinin sık sık kullanılması da iki eserin anı zata ait olduğunu gösterebilir.

• Mehmed Ma'rûf, *Reşehât Tercümesi*'ne yazdığı mukaddimeyi “ وَمِنْ اللَّهِ الْعِصْمَةُ وَالتَّوْفِيقُ، وَبِيَدِهِ أَرْزَمَةُ التَّحْقِيقِ ”⁸² ibâresiyle bitirmektedir.⁸³ Tâ'iyye şerhinin 122b numaralı varağında da, bir meselenin anlatımının aynı ibareyle bitirildiği görülmüştür.⁸⁴ Bu da iki eserin anı zata ait olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.2.1. Eser Tanıtımı ve Şerh Metodu

Besmele, iki cümlelik hamdele ve salvelenin hemen akabinde eserin konusundan hiç söz etmeden Tâ'iyye kasidesinin beyitlerini şerh etmeye başlayan Mehmed Ma'rûf, kasidenin beyitlerini, kimi zaman bir beyti kimi zaman da iki beyti beraber ele alarak şerh etmektedir.

Beyitlerin şerhi mevzubahis olduğu zaman şerh, birincisi, beyitte geçen kelimelerin tahlilinin yapıldığı bölüm, ikincisiyse beytin anlam boyutunun incelendiği bölüm olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

Başlıksız olan ilk bölümde şerh edilecek beyit ya da beyitlerde geçen sözcüklerin anlamlarının verildiğini ve sözcüklerin veya belirtme guruplarının da Arapça dilbilgisi (sarf ve nahiv) kuralları açısından incelendiğini görmekteyiz.

Bu bölümde yer alan incelemeler; beyitteki kelimenin sözlük anlamının, bazen de bağlamsal anlamının, hangi kökten türediğinin, çeşidinin (isim, sıfat, ism-i mef'ûl vb.), müfret ise çoğul olma halinin, çoğul ise tekil olma halinin, zamir ise neye veya kime râci olduğunun, eylem ise zamanının ve hangi şahsa (kişiye) kullanıldığının, harf ise çeşidinin (cer, şart vb.), cer harfi ise hangi anlamı ifade ettiğinin (ilsâk, sebebiyye, ta'diye, tefdiye vb.), câr-mecrûr ise neye taalluk ettiğinin ve nahiv kuralları göz önünde bulundurularak cümle içindeki konumunun (fâ'il, mef'ûl, mübtedâ vb.) dile getirilmesinden meydana gelmektedir.

Bu sırada, sık kullanılmayan veya başka bir kelimeyle karışacağı tahmin edilen kelimelerin okunuşları da belirtilmektedir.

Örnek: “شَمُولٌ: feth-i şîn ile hamrdur”.⁸⁵

“حَظْرٌ: hâ-i mühmelenün fethi ve tâ-i mu'cemenün⁸⁶ sükûniyle men' ma'nâsınadır”.⁸⁷

⁸² Başarı ve ismet Allah'tandır ve tahkik yuları yalnızca O'nun elindedir.

⁸³ İbnu'ş-Şerif, *Tercüme-i Reşehât*, 6b.

⁸⁴ İbnu'ş-Şerif, *Şerh-i Tâ'iyye*, 122b.

⁸⁵ İbnu'ş-Şerif, *Şerh-i Tâ'iyye*, 3b.

⁸⁶ Mühmele: noktasız, mu'ceme: noktalı demektir.

⁸⁷ İbnu'ş-Şerif, *Şerh-i Tâ'iyye*, 28a-28b.

Bazen sözcüklerin doğru okunuşunun aynı vezinde olan başka bir sözcüğü anarak verildiği de görülmüştür.

Örnek: “شُدْتُ :عُدْتُ” gibi fi'l-i mâzî-i mechûldür⁸⁸.⁸⁹

Ayrıca bu bölümde birçok sözcüğün lügat anlamı verilmekle beraber, yeri geldiğinde Türkçe karşılığı da verilir, yan veya mecazi anlamları üzerinde durulur, tıpkı “قُلْتُ: *nefs-i mütekellim-i vahdehdür*⁹⁰; *didüm dimekdür*”⁹¹ ve “إِبْتِثَاتٌ: *Lügatda tefrika ve ifşâ-yı sırra dirler. Gâhî mecâzen şikâyet ma'nâsında dahı isti'mâl olunur*”⁹² örneklerinde olduğu gibi. Yer yer sözcüklerin sözlük ve yan anlamlarının yanında istilâhî anlamına yer verilmektedir; “وقت” kelimesinin şu örnekte açıklandığı gibi:

وقت: Lügatda zamândan ba'zına itlâk olunur. Istilâh-ı sûfiyede bir keyfiyete dirler ki 'abde vârid oldukda 'abde tasarruf eyleye ve 'abd anun mahkûmün bihi ola; havf u hüzün ve ferah u sürûr gibi. Lâkin bu mahalde vakt'den murâd hâldür ki mâ-beyne'l-mâzî ve'l-müstakbel olan zamândan 'ibâretdür.⁹³

Ancak sık kullanılan ve okuyucunun bildiği tahmin edilen sözcükler doğrudan gramer açısından incelenir.

Örnek: “ولي: mukaddem haberdür”⁹⁴. نفس: mu'ahhar mübtedâdur.⁹⁵⁹⁶

Bu bölümde de, zaman zaman ele alınan sözcükler filolojik bağlamda izah edilirken verilen bilgiler bazen alıntılarla örneklenir. Örneğin; “مَنْدٌ” kelimesinin açıklanmasında bu özelliği şu şekilde görmek mümkündür: “مَنْدٌ: evvel-i müded içündür; *ابتداءً عدم رؤيتي من يوم الجمعة*:⁹⁷ ما رأيته منذ يوم الجمعة”⁹⁸ dimekdür.”⁹⁹

Belâgati ihmâl etmeyen şârih, bu bölümde yeri geldikçe beyitte bulunan edebî sanatlar üzerinde durmaktadır; zira bir beyitte yer alan “ثِيَابٌ تَجْدِي” ter kibini, تَجْدٌ: tasabbur ma'nâsınadır. Sabr u celâdetde tekellüfdür. ثِيَابٌ تَجْدِي ile ta'bir-i isti'âredür; sevbe lâzım olan iblâ ve ihlâk isbât itmek ile isti'âre-i terşîhiyye kılınmışdır¹⁰⁰ şeklinde açıklamaktadır:

⁸⁸ Fi'l-i mâzî-i mechûl: Edilgen geçmiş zaman fiildir. Bu bölümde yer alan alıntılardaki tüm Arapça gramer terimlerinin manaları verilirken şu kaynaktan yararlanmışır: Nusrettin Bolelli, *Arapça Dilbilgisi: Nahiv Sarf ve Terimleri*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006).

⁸⁹ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 41b.

⁹⁰ I. Teklik Kişi eki almış fiil.

⁹¹ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 9b.

⁹² İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 8a.

⁹³ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 141b.

⁹⁴ Mukaddem haber: İsim cümlesinde öne geçen yüklem.

⁹⁵ Mu'ahhar mübtedâ: İsim cümlesinde haberden (yüklemden) sonra gelen mübtedâ (özne).

⁹⁶ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 52b.

⁹⁷ Ben, Cuma gününden beri onu görmedim.

⁹⁸ Görmememin başlangıcı Cuma günüdür.

⁹⁹ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 52b.

¹⁰⁰ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 31b.

Şerhin ikinci ana bölümü ise genellikle “*Takdîr-i kelâm dimek olur ki*”, “*Takdîr-i kelâm dimekdür ki*” gibi ifadelerden sonra başlayıp bazen üç bazen de dört kısımdan oluşmaktadır.

“*Takdîr-i kelâm dimek olur ki*” veya “*Takdîr-i kelâm dimekdür ki*” gibi ifadelerle başlayan bu bölümün birinci kısmında, şerh edilen beyit/beyitler Arapça olarak açıklanmaktadır;¹⁰¹ örneğin, kasîdenin 47. beyti olan “*فَكُلُّ أَدَىِّ فِي الْحُبِّ مِنْكَ إِذَا بَدَا // جَعَلْتُ لَهُ شُكْرِي مَكَانَ شُكْبِي*” bu Kısımda şu şekilde açıklanır:

“*Takdîr-i kelâm dimekdür ki: إِذَا كَانَ كُلُّ مَا وَرَدَنِي مِنْكَ مِنَ الْمَحْنِ مَنَحَةً وَعَطَاءً، فَكُلُّ أَدَىِّ // حَصَلَ لِي فِي عَشَقِكَ جَعَلْتُ لَهُ مَكَانَ الشُّكَايَةِ شُكْرًا؛ لِأَنَّهُ نِعْمَةٌ عَلَيَّ وَشُكْرٌ وَاجِبٌ لَدَيَّ*”.¹⁰²¹⁰³

Ancak bu açıklamaların büyük bir kısmının, bazen Abdurrazzâk el- Kâşânî (ö. 730/1329), bazen de Dâvûd el-Kayserî'nin (ö. 751/1350) daha önce kasideye yaptıkları Arapça şerhlerde kullanılan ibarelerin dönüştürülmesinden ya da üzerinde küçük değişiklikler yapılarak meydana geldiği tespit edildiği gibi diğer bazı açıklamaların, bahsi geçen şerhlerde kullanılan cümlelerin birebir aynısı olduğu da görülmektedir. Meselâ yukarıda örnek olarak verilen 47. beytin Arapça açıklanması, Kayserî'nin aynı beyte olan açıklamasının üzerinde ufak değişiklikler yapılarak meydana gelmektedir. Zira Kayserî'nin şerhinde bahsi geçen beyit şu şekilde şerh edilir: “*إِذَا كَانَ كُلُّ مَا حَلَّ بِي مِنْكَ مِنَ الْمَحْنِ وَالْبَلَايَا مَنَحَةً وَعَطَاءً، فَكُلُّ أَدَىِّ حَصَلَ لِي فِي مَحَبَّتِكَ // جَعَلْتُ لَهُ مَكَانَ الشُّكَايَةِ شُكْرًا؛ لِأَنَّهُ نِعْمَةٌ عَلَيَّ وَشُكْرٌ الْمَنَعِمْ وَاجِبٌ لَدَيَّ*”¹⁰⁴

Ma'rûf, bu kısımda “*وَمَا ظَفَرَتْ بِالْوُدِّ رُوحٌ مُرَاحَةً // وَلَا بِالْوَالَا نَفْسٌ صِفَا الْعَيْشِ وَدَّتْ*” beytini “*وَمَا فَازَتْ بِالْمَحَبَّةِ رُوحٌ مُسْتَرِيحَةً وَنَفْسٌ تَمَنَّتْ صِفَاءَ الْعَيْشِ وَلَدَّتْ*”¹⁰⁵ şeklinde açıklarken Kâşânî aynı beyti şu şekilde şerh etmektedir: “*مَا فَازَتْ بِالْمَحَبَّةِ رُوحٌ نَالَهَا الرَّاحَةَ وَلَا فَازَتْ // بِهَا نَفْسٌ تَمَنَّتْ صِفَاءَ الْعَيْشِ؛ أَي: لَدَّتْهُ*”¹⁰⁶

İster Ma'rûf, ister Kâşânî, her ikisinin, “*فَلَمْ تَكُنْ إِلَّا*” “*فِيكَ لَا عَنكَ رَغْبَتِي*” beytini şu ifadelerle şerh ettiği görülmüştür: “*مَا شِئْتِ؛ فَإِنَّهُ لَمْ تَكُنْ رَغْبَتِي إِلَّا فِيكَ لَا عَنكَ*”¹⁰⁷

Bu bölümün, “*المعنى*” ifadesi ile başlayan ikinci kısmında beyit/beyitleri meydana getiren sözcükler ya da belirtme gurupları yeniden yazılıp birebir Türkçe

¹⁰¹ Eserin ilk 25 vараğına kadar ele alınan beyitlerin Arapça olarak açıklanmadığı ve o varaklarda “*Takdîr-i kelâm dimekdür ki*” gibi ifadelerden sonra, beyti meydana getiren kelime ya da kelime gruplarının Türkçeye aktarıldığı üçüncü kısma geçildiği görülmüştür.

¹⁰² “Ben, senin aşkımda el-Kayserî, aşk sıkıntılarından usanç ve melalimi ortaya koymak, sıkıntı ve ıstırap çektiğimi ifade etmek için anlatmadım. Aksine bunu kalbimi ferahlatmak ve iç daralmamı gidermek için anlatım”.

¹⁰³ İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 40b-41a.

¹⁰⁴ Dâvûd b. Mahmûd el-Kayserî, *Şerhu Tâ'iyyeti İbni'l-Fârîzi el-kubrâ*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezyedî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 16.

¹⁰⁵ İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 51b.

¹⁰⁶ Abdurrazzâk el-Kâşânî, *Keşfu'l-vucûhi'l-gurr li-me'ânî nazmi'd-durr*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezyedî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 61.

¹⁰⁷ Kâşânî, *Keşfu'l-vucûhi'l-gurr*, 62; İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 55a-55b.

karşılığı verilmektedir. Meselâ bu kısımda, kasîdenin 23. Beyti olan “وظَّلتُ لِفكرِي وَظَلَّتْ لِفكرِي // يدورُ بِهِ عَن رُؤْيَةِ العَيْنِ أَعْنَتِ” şöyle açıklanmaktadır:

“Ya'nî” ifadesiyle başlayan ikinci bölümün üçüncü kısmında ise, şerh edilen beyit/beyitler geniş bir biçimde nesir olarak Türkçeye aktarılmaktadır. Bu kısımda yer alan açıklamaların, çoğu zaman beyit şerhinin ikinci bölümünün başladığı “*Takdîr-i kelâm dimekdür ki*” veya “*Takdîr-i kelâm dimekdür olur ki*” gibi ifadelerin ardından gelen Arapça ibarelerin tercümesinden meydana geldiği, fakat bu tercümelerin genellikle birebir veya tefsirî (genişletilmiş) biçimde yapıldığı sonucuna varılmıştır.

Örneğin, “وَأَفْرَطَ بِي ضُرٌّ تَلَّشْتَ لِمَسِّهِ // أَحَادِيثُ نَفْسِ كَالْمَدَامِيعِ نَعْتُ” beyti bu bölümün birinci kısmında; “*Takdîr-i kelâm dimekdür ki: أي؛ تجاوز الفرط عن الحدِّ فصار بحيثُ فني: أَحَادِيثُ النَّفْسِ الَّتِي كَانَتْ نَمَامَةً كَالْمَدَامِيعِ*”¹⁰⁹¹¹⁰

Şeklinde açıklanırken bu kısımda o Arapça ibarelerin birebir Türkçe tercümesinden ibaret olan “Ya'nî bana ‘ârız olan za'f u bîmârî bir haysiyet ile hadden tecâvüz eyledi ki anun ‘urûzî cihetiyle medâmi’ gibi nemmâme olan havâtır-i nefis fânî ve mütelâşî oldu dimekdür”¹¹¹ ifadeleriyle açıklanmaktadır.

Bu kısımda; “وَلَمْ أَحَكِّ فِي حُبِّيكَ حَالِي تَبْرُمًا // بِهَا لِاضْطِرَابِ بِلِ لِنَفْسِي كَرَبْتُ” beytinin açıklaması olarak kullanılmış olan

Ya'nî senün ‘ışk u mahabbetünde hasb-i hâlümden hikâyet ve derd-i derûnumdan rivâyet eylediğim şiddet-i ‘ışkdan şikâyet ve tereddüd ıztırâbumdan nâşî bir hâlet değüldür. Belki dil-i sûzânuma âb-ı muhâveret-i yâr ile nev'-i tesliyet ve dîde-i giryânuma¹¹² hevâ-yi peyâm-ı¹¹³ dil-dâr ile h'âb u râhat hâsil olup bir mikdâr ref'-i kürbet ü gamm ve fi'l-cümle def'-i hücum-i hayl-i elem müyesser ola dimekdür.¹¹⁴

İfadeleri, birinci kısımda yer alan şu Arapça ifadelerin tefsirinden ibarettir:

“*Takdîr-i kelâm dimekdürki: وَلَمْ أَحَكِّ حَالِي فِي حُبِّي إِيَّاكَ لِأَجْلِ السَّامَةِ وَالتَّضَجْرِ مِنْ مَحَنٍ*”¹¹⁵ *العشوقِ مِنْ جِهَةِ التَّبْرِمِ وَالاضْطِرَابِ فِي المَحَبَّةِ، بِلِ حَكِيئَتِهَا لِتَفْسِيهِ كُرْبَتِي وَتَفْرِيحِ قَلْبِي.*¹¹⁶

¹⁰⁸ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 23b.

¹⁰⁹ Yani hastalık haddi öyle bir aştu ki gözyaşım gibi nemam olan nefsimin düşünce ve hatıraları yok oldu.

¹¹⁰ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 27a.

¹¹¹ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 27b.

¹¹² Giryân: ağlayan.

¹¹³ Peyâm: haber.

¹¹⁴ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 38a.

¹¹⁵ “Ben, senin aşkında olan halimi, aşk sıkıntılarından usanç ve melalimi ortaya koymak, sıkıntı ve ıstırap çektiğimi ifade etmek için anlatmadım. Aksine bunu kalbimi ferahlatmak ve iç daralmamı gidermek için anlattım”.

¹¹⁶ İbnu'ş-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 37b.

Bu bölümde, zaman zaman ele alınan beyitte geçen bir kelime veya kelime öbeğinin nüsha farklılıkları belirtildiği ve açıklamaların bu farklılıklara göre tekrar yapıldığı görülmüştür. Örneğin “ وَلاَ عَرَوْا إِنْ صَلَّى الْإِمَامُ إِلَيَّ إِنْ // تَوْتُ فِي فَوَادِي وَهِيَ قِبْلَةٌ ” beyti geniş bir biçimde Türkçeye aktarıldıktan sonra beyitte bulunan “الإمام” ve “قبلي” kelimelerinin diğer nüshalardaki şekli verilip açıklamalar buna göre yenilenmektedir:

Ba‘z-ı nüshada da إمام yerine أنام vâki‘ olmuşdur ve قِبْلَةٌ قِبْلَةٌ vâki‘ olmuşdur; yâ’-i mütekellimsüz. Bu takdîrce: ‘aceb değildir ki eger cümle benî âdem namâzın bana müteveccih olup kılarısa; zîrâ ma‘şûka benüm kalbümde ikâmet eyledi, hâl ân ki ol ma‘şûka cümle kiblelerün kiblesidir, dimekdür.¹¹⁷

Şerh edilen beyit/beyitler Türkçeye nesir olarak çevrildikten sonra yer yer “حاصل المعنى” başlığı altında beyitte denmek istenilen anlam, bazen Ayet ve hadislerden iktibaslar yapılarak bazen de şairlerden alıntılanan manzum parçalar kullanılarak geniş bir şekilde yorumlanmaktadır.

Şârihin, bazı noktalarda başta Kâşânî¹¹⁸ ve Ferğânî¹¹⁹ olmak üzere daha önce kasideyi şerh edenlerle hemfikir olmadığını dile getirmeyi ihmal etmemesi dikkati çekmektedir. Örneğin; “أُرَانِي مَا أَوْلَيْتُهُ خَيْرَ قَنِيَّةٍ // قَدِيمٍ وَلَا نِي فِيكَ مِنْ شَرِّ قَنِيَّةٍ” beytinin ikinci mısraında yer alan “فيك” kelimesi şu şekilde açıklamaktadır:

أَوْلَيْتُهُ takdîrindedür. Cemî‘-i şurrâh في حَبِّكَ takdîrindedür demişler, أوليئُهُ ya müte‘allik tutmuşlardır; ya’nî senün ‘ışkunda şerr-i fityeden çekdiğüm belâları sanâ olan mahabbet-i kadîme banâ zahîre-i nâfi‘a gösterdi dimekdür. Lâkin وَلَا نِي lafzına müte‘allik olup senün hakkında sâbit olan ‘ışk-i kadîm şerr-i fityeden çekdiğüm belâları banâ zahîre-i nâf’a gösterdi demek evlâ fehm olunur.¹²⁰

İlgi ve dikkatimizi çeken hususlardan biri de eser boyunca ele alınan beytin şerh edilme sürecinin, anlamı destekleyen bir Farsça rubai verilmekle son bulması ve bu rubailerin bir kısmının şârihe ait olmasıdır. Örneğin; “فَمَنْ شَاءَ فَلْيَغْضَبْ سِبْوَكَ فَلَ // إِذَا رَضِيَتْ عَنِّي كِرَامٌ عَشِيرَتِي ” beytinin şerhi, şârihin kaleme aldığı şu Farsça rubai i ile sona ermektedir:

"از دنی و عقبی سر کوی تو بس است از جمله جهان سر موی تو بس است
ای جان من از رضای خلق جهان یک ذره رضای تو زسوی تو بس است"¹²¹

Daha önce ifade edildiği üzere 992 (1584)'den sonra telif edilmiş olduğunu düşündüğümüz bu şerhte, Tâ'iyye kasidesinin sadece 192 beyti ele alınmaktadır.

¹¹⁷ İbnu's-Şerif, *Şerh-i Tâ'iyye*, 118a-118b.

¹¹⁸ Örnekler için bk. İbnu's-Şerif, *Şerh-i Tâ'iyye*, 84b, 122a.

¹¹⁹ Örnek için bk. İbnu's-Şerif, *Şerh-i Tâ'iyye*, 123a.

¹²⁰ İbnu's-Şerif, *Şerh-i Tâ'iyye*, 43a.

¹²¹ İbnu's-Şerif, *Şerh-i Tâ'iyye*, 67a-67b. Rubai, “Bu ve öteki dünyadansa bana senin sokağının başı yeğdir. Dünya malındansa senin saçının ucu bana kâfidir. Ey benim canım, senin zerre denli rızan âlemin rızasından daha kıymettardır” şeklinde çevrilebilir.

2.2.2. Eserde Kaynak Kullanımı ve Yararlanılan Kaynaklar

Mehmed Ma'rûf'un kendisinden önce kasideye yazılan Arapça şerhlerin yanında, mesnevî, divan, tefsir ve tasavvuf-ahlak konularında telif edilmiş olan birçok eserden istifade ettiği görülmüştür. Şârih iktibasta bulunurken, çoğu zaman bu iktibasların başında eser sahibinin adını,¹²² bazen sadece eserin adını,¹²³ bazen de hem müellifin hem de eserin adını¹²⁴ verse de onun, zaman zaman iktibasların başında; "قال بعض كبار العارفين" (ariflerin büyüklerinden bazıları şöyle dedi), كما قيل (dendiği gibi), küberâ'-i ehl-i tefsir dedi ki" gibi genel ifadeler kullanmakla yetinerek atıfta bulunduğu kaynağa ulaşmakta yardımcı olacak ifadeler kullanmadığı¹²⁵ ve daha önemlisi yer yer ona ait olmayıp başka kaynaktan alındığını tespit ettiğimiz bazı ibarelerin alıntı olduğuna işaret edecek herhangi bir ifadeye yer vermediği¹²⁶ dikkatten kaçmamaktadır.

Şârih, genellikle gerek manzum gerek mensur Arapça ve Farsça alıntılarını Türkçeye çevirmeksizin okura sunmayı tercih ederken¹²⁷ onun, iki defa alıntılarını Türkçe olarak verdiği ve bu iktibaslar metinle karışmasını diye onların sonunda "انتهى كلام الشارح" (şârihin sözü bitti)" ibâresini koyduğu¹²⁸ görülmektedir.

Aşağıdaki paragraflarda, ister kendisinin söylediği ister yararlandığını tespit ettiğimiz yirmiye yakın kaynağın hemen hemen hepsinin dökümünü vereceğiz.

Şârihin en çok yararlandığı kaynaklar, kendisinden önce Tâi'yye'ye yazılmış olan Sa'duddîn el-Fergânî'nin (ö. 700/1301) *Munteha'l-medârik fi şerhi Tâ'iyyeti İbni'l-Fâriż*, Kâşânî'nin *Keşfu'l-vucûhi'l-gurr li-me'âni nazmi'd-durr* ve Dâvûd el-Kayserî'nin *Şerhu Ta'iyyeti İbni'l-Fâriż el-kubrâ* adlı şerhleridir. Şerh metodu bölümünde belirtildiği gibi, bu yararlanmanın; özellikle "Takdir-i kelâm demekdür ki" gibi ifadelerin ardından gelen Arapça ibareleri o şerhlerin birinden almak ya da bu şerhleri yazanlarının görüşleri dile getirip eleştirmek, ya da bir konudaki görüşünün doğruluğunu ispatlamak adına o şerhlerden alıntı yapmak biçimleriyle gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tefsir sahasında sadece Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil* adlı tefsirinden yararlanıldığı tespit edilmiştir.

Şerhte, felsefe ve akait ile ilgili olan Hâce Mehmed Pârsâ'nın (ö. 822/1420) *Risâle-i Lâ ilâhe illallah* adlı eserinden ve Seyyid Şerîf el-Curcânî'nin (ö. 816/1413) Terimler sözlüğü biçiminde olan *Ta'rîfât* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

¹²² Örnekler için bk. İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 42a-42b, 84b, 105a, 108a, 112a, 114b, 121a, 130a, 150a.

¹²³ Örnek için bk. İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 45b.

¹²⁴ Örnek için bk. İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 122b-123a.

¹²⁵ Örnekler için bk. İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 2a, 13a, 15b, 32a, 34a, 35a, 35b, 45b, 74a, 115a, 143b, 144b, 147a, 150a.

¹²⁶ Örnekler için bk. İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 6a, 7a, 13a, 15a, 38a, 46a, 46b.

¹²⁷ Şârihin bu yolu izlemesinin, ya verdiği iktibasları Kasideyi anlamakta gerekli görmediğinden ya da bu eserin medresede eğitim görüp Arapça ve Farsça bilenlere yazıldığından kaynaklandığı düşünülebilir.

¹²⁸ Örnekler için bk. İbnu's-Şerîf, *Şerh-i Tâ'iyye*, 14a, 84b.

Tespit ettiğimiz üzere şârih özellikle manzum iktibaslarda bulunurken, ahlak türü eserlerden Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülistân* ve *Bostân*'ından; manzum tasavvufî eserlerden olan Ebû Sa'îd Ebu'l-Hayr'ın (ö. 440/1049) *Dîvân*'ı, İbnu'l-Fâriz'in (ö. 632/1235) *el-Kasîdetu'l-Cîmiyye*'si, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Mesnevî-i Manevî*'si, Hâfiz-i Şîrâzî'nin (ö. 792/1390) *Dîvân-ı Gazeliyyât*'i ve Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) *Dîvân*'ı ile *Şerh-i Rubâiyyât*'inden istifade ettiği gibi Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. ?/609), Ebu'-ş-Şîs Muhammed el-Huzâî (ö. 196/811), Mutenebbî (ö. 354/965) Ferîduddin-i Attâr (ö. 618/1221) ve Burde kasîdesinin sahibi olan Muhammed b. Sa'îd el-Bûsîrî (ö. 695/1296) gibi büyük şairlerin divanlarından yararlanmıştı.

SONUÇ

Bu çalışmayla Arap edebiyatının büyük mutasavvıf şairlerinden biri olan İbnu'l-Fâriz'in divanının en önemli şiiri olarak nitelenen ve Arapça, Farsça ve Türkçe olarak birçok defa şerh edilen *el-Kasîdetu't-Tâ'iyye* veya *et-Tâ'iyyetu'l-Kubrâ* kasîdesinin, Türkçe olarak ilk defa Trabzonlu Mehmed Ma'rûf tarafından şerh edildiği tespit edilmiştir. Hem bu zatı hem de şimdiye kadar Sadık Yazar tarafından yapılan doktora tezinde kısaca bahsi geçmesi dışında herhangi bir ilmi çalışmanın konusu olmayan bu şerhi tanıtmaya çalıştığımız bu makalede; asıl adı el-Ma'rûf b. Muhammed olan şârihin 'Ârifî mahlasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe şiir yazdığı ve milâdî 23 Ocak 1595 tarihinde vefat ettiği ortaya konmuştur.

761 beyitten oluşan Tâ'iyye kasîdesinin sadece 192 beytinin ele alındığı şerhte Ma'rûf'un, Türkçe olarak yazılan diğer Tâ'iyye şerh metinlerinin genelinde takip edilen yöntemi kullandığı ancak özellikle şerhin anlam boyutunun incelendiği bölümde; şerh edilen beyit/beyitlerin Arapça olarak açıklanması ile beyit/beyitleri meydana getiren sözcükler ya da belirtme guruplarının birebir Türkçe karşılığının verilmesi üzere diğer Tâ'iyye şerhlerinde hiç rastlanmayan iki kısmı daha eklediği dikkati çekmiştir.

Ma'rûf, Tâ'iyye kasîdesinin beyitlerini ve beyitlerindeki tasavvufî makâmat ve halleri açıklayarak, İbnu'l-Fâriz'in anlam dünyasına ve seyr ü sülûk anlayışına dair yapılan araştırmalara büyük katkı sağlamıştır.

Yirmiye yakın eserden istifade ettiğini tespit ettiğimiz bu şerhi diğer Tâ'iyye şerhlerinden ayıran diğer husus ise şârihin, bazı noktalarda başta Kâşânî ve Ferğânî olmak üzere daha önce kasideyi şerh edenlerle hemfikir olmadığını dile getirmesidir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bu şerhin, şerh literatürünün çok önemli eserleri arasında yer aldığını söylemek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdelmaksoud, Belâl. *İbnü'l-Fâriz ve İsmâil Ankaravî'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

- Ankaravî, İsmâil Rusûhî. *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makâsîd-i Aliyye fî şerhi't-Tâ'iyye)*. Haz. Mehmet Demirci. 2. Baskı. İstanbul: Vefa Yayınları, 2008.
- Atâî, Nev'izâde Atâullah Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâ'ikü'l-hakâ'ik fî tekmileti'-ş-Şekâ'ik*. Haz. Abdülkâdir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Beyânî, Mustafa. *Tezkiretü'-ş-şu'arâ*. Thk. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Bolelli, Nusrettin. *Arapça Dilbilgisi Nahiv Sarf ve Terimleri*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. M. A. Yekta Saraç. 3 Cilt. Ankara: TÜBA Yayınları, 2016.
- Celepoğlu, Ayşegül. "Ârifî". *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 1: 439-440. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Ergun, S. Nüzhet. *Türk Şairleri*. 4 Cilt. İstanbul: y.y., 1936.
- Erverdi, Ezel – Kutlu, Mustafa – Doğan, Mehmet – Erdem, Abubekir. "Ârifî (Trabzonlu)". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*. 1: 158-159. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- Güllüce, Fatih. *Mehmed Nâzım Paşa'nın İbn Fâriz Tercümesi ve Şerhi: Metin ve İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Hasan Çelebi, Kınalızâde. *Tezkiretü'-ş-şu'arâ*. Thk. İbrahim Kutluk. 2. Baskı. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-naqli evi's-semâ' ev eşbetehu'l-'ayân*. Thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbnu'l-İmâd, Abdulhayy b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zehab fî aḥbâri men zehab*. Thk. Mahmûd Arnaût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnu'-ş-Şerîf, Mehmed Ma'rûf. *Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye*. Nuruosmaniye, 4007/1: 1b-151b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- İbnu'-ş-Şerîf, Mehmed Ma'rûf. *Tercüme-i Reşehât*. Selimiye, 4637: 1b-347b. Edirne Selimiye Kütüphanesi.
- Karabulut, Ali Rıza. *el-Maḥḥûtâtü'l-mevcûde fî mektebâti İstanbul ve Anadolu = İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi*. 3 Cilt. Kayseri: y.y., 2005.
- Kâşânî, Abdurrazzâk. *Keşfu'l-vucûhi'l-gurr li-me'ânî nazmi'd-durr*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezyedî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

- Kâtib Çelebi, Hâcî Halife Mustafâ. *Fezleke-i Kâtib Çelebi*. 2 Cilt. İstanbul: Ceride-i Havâdis Matbaası, 1287/1870.
- Kâtib Çelebi, Hâcî Halife Mustafâ. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*. Nşr. Mehmet Yaltkaya – Rifat Bilge. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1941.
- Kayserî, Dâvûd b. Mahmûd. *Şerhu Tâ'iyyeti İbni'l-Fâriz el-kubrâ*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezyedî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Muhibbî, Muhammed Emîn. *Hulâşatu'l-eşer fi a'yâni'l-ķarni'l-hâdî 'aşer*. 4 Cilt. Mısır: el-Matba'atu'l-Vehbiyye, 1868.
- Öteleş, Zeliha. *Abdülġanî en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbni'l-Fâriz'ın Kasîde-i Tâ'iyye'sinde Seyr u Sülûk*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûsü'l-a'lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1308/1891.
- Sibt İbni'l-Fâriz, Şeyh Ali b. Yusuf. "Dibâcetü'd-divân". *Divânü İbni'l-Fâriz*. Thk. Abdülhâlik Mahmûd. 2-35. 3. Baskı. Kâhire: Mektebetü'l-Âdâb, 2007.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Tuman, Mehmet Nâil. *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. Haz. Cemal Kurnaz – Mustafa Tatçı. 2 Cilt. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "İbni'l-Fâriz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. 3 Cilt. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.
- Zehebî, Şemsuddîn. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. Thk. Muhammed eş-Şebrâvî. 18 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2006.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm: Kâmûsu't-terâcimi li-eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-'arabi'l-mubta'rribîne ve'l-musteşriķin*. 8 Cilt. 15. Baskı. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 2002.